

С. 194; 5. Бевз Т. А. Вказана праця. - С. 158; 6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф.1216. - Оп.1. - Спр. 109. - Арк.6.; Нова Рада. - 1918. - №. 192; 7. ЦДАВО України. - Ф.1216. - Оп.1. - Спр. 76. - Арк.6; 8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). - Ф.17. - Оп.1. - Спр. 28. - Арк.75; 9. Там само. - Спр. 23. - Арк.63; 10. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). - Ф.П.138. - Оп.6. - Спр. 177а. - Арк.4, Там само. - Спр. 180. - Арк.4; 11. Там само. - Ф. р. 1543. - Оп.1. - Спр. 2. - Арк. 66; 12. ЦДАВО України. - Ф.1793. - Оп.1. - Спр. 76. - Арк.112; ДАВО. - Ф. р. 1196. - Оп.1. - Спр. 4. - Арк.155, 248; Там само. - Спр. 33. - Арк.57; 13. Там само. - Ф. р. 1196. - Оп.1. - Спр. 32. - Арк. 2; 14. Там само. - Ф. р. 1543. - Оп.1. - Спр. 4. - Арк. 2; 15. Подільські губернські відомості. - 1918. - 1 червня; 16. Боротьба. - 1918. - 28 квітня; 17. ЦДАВО України. - Ф. 2194. - Оп.1. - Спр. 1. - Арк. 100; 18. ДАВО. - Ф. 172. - Оп.1. - Т.2. - Спр. 299. - Арк. 245; 19. Там само. - Ф. р. 1196. - Оп.1. - Спр. 34. - Арк.417-419; ЦДАГО України. - Ф.5. - Оп.1. - Спр. 101. - Арк.59; 20. ЦДАВО України. - Ф. 2311. - Оп.1. - Спр. 119. - Арк. 47зв; 21. Там само. - Ф. 1216. - Оп.1. - Спр. 76. - Арк. 340; 22. Там само. - Ф. 1793. - Оп.1. - Спр. 168. - Арк. 19; 23. ДАВО. - Ф.П. 138. - Оп.6. - Спр. 173. - Арк.145; 24. Там само. - Арк.144; 25. ЦДАГО України. - Ф.5. - Оп.1. - Спр. 59. - Арк.89; 26. ДАВО. - Ф.П. 138. - Оп.2. - Спр. 4. - Арк.7; 27. ЦДАГО України. - Ф.5. - Оп.1. - Спр. 108. - Арк.74; 28. Вісник УН р. - 1919. - 20 липня; 29. Слово Подоліи. - 1918. - 11 липня; 30. ЦДАВО України. - Ф. 2208. - Оп.1. - Спр. 1. - Арк. 45; 31. ДАВО. - Ф.П. 138. - Оп.2. - Спр. 43. - Арк.9; 32. Там само. - Оп.6. - Спр. 75. - Арк.3; 33. Там само. - Оп.2. - Спр. 38. - Арк.2; 34. ЦДАГО. - Ф. 57. - Оп.2. - Спр. 139. - Арк.74; 35. ДАВО. - Ф.П. 138. - Оп.6. - Спр. 71. - Арк.28; 36. Там само. - Оп.2. - Спр. 45. - Арк.12; 37. Там само. - Спр. 49. - Арк.69; 38. ЦДАГО. - Ф.5. - Оп.1. - Спр. 112. - Арк.25; 39. ДАВО. - Ф.П. 138. - Оп.2. - Спр. 2. - Арк.1-2; 40. Там само. - Спр. 49. - Арк.68; 41. ЦДАГО. - Ф. 5. - Оп.1. - Спр. 109. - Арк.27-28; 42. Там само. - Спр. 80. - Арк.37; 43. ДАВО. - Ф. р. 2734. - Оп.1. - Спр. 24. - Арк.21; 44. ЦДАГО України. - Ф.5. - Оп.1. - Спр. 60. - Арк.43; 45. ДАВО. - Ф.П. 138. - Оп.2. - Спр. 27. - Арк.3; 46. ЦДАГО України. - Ф.5. - Оп.1. - Спр. 103. - Арк.56; 47. ДАВО. - Ф.П. - 138. - Оп.2. - Спр. 3. - Арк.9; 48. ЦДАВО України. - Ф.1793. - Оп.1. - Спр. 181. - Арк. 38-39; 49. Поділля. - 1918. - 24 квітня; 50. ДАВО. - Ф. р. 1196. - Оп.1. - Спр. 32. - Арк. 96; Там само. - Ф. р. -2734. - Оп.1. - Спр. 13. - Арк. 14-16; 51. Там само. - Ф. р. 1196. - Оп.1. - Спр. 4. - Арк. 88; 52. ЦДАВО України. - Ф.1793. - Оп.1. - Спр. 169- Арк. 25зв; 53. ДАВО - Ф.255. - Оп.1. - Спр. 124. - Арк. 145-146 зв.; ЦДАВО України. - Ф.1793. - Оп.1. - Спр. 121. - Арк.1-2.

С.Л. Калитко, О.М. Кравчук

ПОДІЛЛЯ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ 1918 Р. : КОНСЕРВАТИВНА МОДЕЛЬ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ

До важливих завдань історичної науки належить вивчення регіональних особливостей функціонування українських державних утворень доби визвольних змагань 1917-1920 рр. і, зокрема, на Поділлі у період гетьманату 1918 р. У той час Поділля було великим прикордонним регіоном (42017,6 кв. км.) з населенням 4 179 930 осіб, яке проживало у 12 повітах, 174 волостях, 141 містах і містечках, 2 299 селах¹. На Поділлі яскраво проявилися успіхи внутрішньої політики П. Скоропадського (відновлення сильної влади, певна стабілізація економіки, культурні здобутки) і її прорахунки (відсутність консолідації політичної еліти, невирішеність аграрної проблеми тощо). Підсилює актуальність цієї теми також недостатній рівень її дослідженості. Окремі аспекти теми висвітлили у своїх працях В. і О. Воловики², О. Завальнюк і Б. Кушнір³, К. Завальнюк і Т. Стецюк⁴, С.Єсюнін⁵, В. Коваль⁶, О. Кравчук⁷, М. Собчинська⁸, Л. Єрліх, Л. Кароєва⁹, Н. Ротар¹⁰, О. Яременко¹¹ та інші науковці. В. Лозовий, поряд з науковими публікаціями, підготував навчально-методичний посібник з цієї проблеми.¹² Однак вищезазначені праці не вичерпують всього комплексу питань діяльності владних структур гетьманату на Поділлі. З огляду на вищезазначене, мета статті – розкрити процес здійснення головних напрямків внутрішньої політики Української гетьманської держави на Поділлі у 1918 р.

29 квітня 1918 р. один з лідерів українських консерваторів П. Скоропадський, за підтримки командування німецьких військ, здійснив державний переворот і проголосив себе гетьманом, мотивуючи зміну влади необхідністю стабілізації всіх сфер життя країни шляхом створення дієздатної влади, відновлення правопорядку, ринкових відносин, підтримки розвитку культури громадян всіх національностей країни. Програма прагнула врахувати інтереси всіх верств населення. За О. Субтельним, соціальну базу гетьманату складали переважно поміщики, заможні селяни, підприємці, фабрикант, вищі прошарки чиновництва. Загалом вони складали 20% усього населення України.¹³ Зокрема на Поділлі владу гетьмана могли підтримати поміщики, що володіли 3 664 маєтками¹⁴, заможні селяни (8-10% всіх селян). Від проведення аграрної реформи залежало ставлення до нової влади 27% середняків, 20,5% безземельних і 42,5% малоземельних селян, від здійснення соціального захисту залежала підтримка влади робітниками, що становили 10,1% населення краю (426,1 тисяч осіб).¹⁵

У Подільському регіоні особливо напружена ситуація склалася в аграрній сфері, де уряд декларував відновлення поміщицької власності. Протести селян набули таких радикальних форм, як вбивства і пограбування поміщиків та управителів їх маєтків, підпал маєтків. Ще до перевороту, станом на березень 1918р., з 3664 приватновласницьких (поміщицьких) господарств Поділля близько 50-60% було розгромлено, а їх земля – захоплена селянами.¹⁶

У губернії встановлення нової влади сприйняли неоднозначно. 3 травня 1918 р. Могилів-Подільський повітовий комендант повідомляв, що зміна політики в центрі хвилює широкі верстви населення. Користуючись цим, невідповідальні особи підбурюють народ до збройних виступів. 7 травня 1918 р. Проскурівський повітовий комендант відзначив: «Настрій робітництва в повіті в зв'язку з переминою в Києві не спокійний. Селянство хвилюється, не знаючи, що його очікує, а також їх мучить те, що панам повертається власність».¹⁷

В окремих селах Брацлавського, Гайсинського, Літинського, Ямпільського повітів на початку травня 1918 р. відбулися селянські повстання.¹⁸ У травні 1918 р. було з особливою жорстокістю вбито поміщика Ф. Вишневецького в с. Вербка-Волоська Ольгопільського повіту, у с. Берестовцях Гайсинського повіту була «...розбита економія власника Закржевського...», в с.Печері Брацлавського повіту селяни пограбували маєток графа Потоцького. Значного поширення набули самовільні вирубки лісів та потрави посівів.¹⁹ Ще більше ускладнило ситуацію те, що гетьман не реалізував принцип свободи торгівлі, підтвердивши 27 травня 1918 р. дію хлібної монополії держави²⁰, яка відібрала у селян право вільно розпоряджатися продукцією власного господарства. Причину таких їх дій пояснив Летичівський повітовий комісар 7 червня 1918 р. Він писав, що «настрій населення в повіті за останні 3-4 дні значно змінився і більш-менш визначився. До цього часу здавалось, що людиність до чогось нібито придивлялась, розбиралась, а за останні дні, за деякими відомостями виразніше проявляє незадоволення новими порядками існуючої влади. Де-не-де ширяться чутки про повстання в округах та про агітацію».²¹

Службовці УНР розпочали антиурядову агітацію, а деякі – цілеспрямовану підривною діяльністю проти гетьмана. Йдеться, зокрема, про колишніх членів Центральної Ради І. Беженара, І. Ч. Зборовського; комендантів повітів А. Вовка (Могилів-Подільський), Старостіна (Нова Ушиця), Мацана (Ольгопіль); повітових комісарів К. О. Брезкуна (Гайсин), Канішука (Кам'янець-Подільський), І. Драгомирецького (Нова Ушиця), комісара міста Жмеринки Гончаренка, представників самоврядувань.²²

3 травня 1918 р. губернський комісар УНР В. Дудич запропонував повітовим комісарам скликати 7 травня повітові селянсько-робітничі з'їзди та ухвалити резолюції, спрямовані проти гетьмана, обрати представників на всеукраїнський селянський з'їзд у Київ.²³ Проте «5 травня [1918 р.] сталося замішання. Австрійці визнали гетьмана і відразу сказали комісарові, що з'їзду селянського вони не допустять,» – повідомляла місцева преса.²⁴ У зв'язку з цим з'їзди скликані не були. Крім того, у травні 1918 р. австро-угорське командування повідомило населення Поділля, що запроваджувані військово-польові суди будуть карати за «...таємну агітацію і змови проти українського уряду...».²⁵ Окупаційні війська здійснили арешти політичних противників гетьманського режиму, придушили селянські повстання. На Поділлі дислокувався 25-й корпус 2-ої Східної австро-угорської армії (50-а і 154-а дивізії). Зокрема, тільки у Летичівському і Ямпільському повітах було близько 10 тис. австро-угорських військ.²⁶

З метою створення дієздатної влади у регіонах на початку травня 1918 р. гетьман П. Скоропадський здійснив реформу місцевих адміністрацій: замість посад губернських і повітових комісарів запроваджувалися посади старост.²⁷

Посаду губернського старости Поділля було запропоновано голові губернського продовольчого комітету О. Савостьянову. Однак він відмовився. Губернським старостою Поділля гетьман 13 травня 1918 р. призначив С. Кисельова. 14 травня 1918 р. комісар В. Дудич у зв'язку з тим, що губернський староста ще не прибув до Кам'янця-Подільського, передав службові справи керуючому Подільською казенною палатою Броецькому.²⁸

С. Кисельов (1877-1937 рр.) мав значний досвід управлінської діяльності, здобутий під час праці в судових органах Російської імперії на Поділлі (1901-1907 рр.), керівництва Проскурівською земською управою (1910-1917 рр.) та на посаді Проскурівського повітового комісара (1917-1918 рр.). За соціальним станом С. Кисельов був службовцем. Але на ім'я його дружини її батько придбав маєток у Проскурівському повіті. С. Кисельов очолював місцевий відділ Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. За національністю був росіянином, до жодної партії не належав.²⁹

Процес налагодження адміністративного апарату на Поділлі відбувався повільно. С. Кисельов приступив до обов'язків губернського старости 19 травня 1918 р., майже за три тижні після проголошення гетьманату. Він констатував основні проблеми нової адміністрації: перебування на своїх посадах багатьох повітових комісарів Центральної Ради; наявність значної кількості зброї у сільського населення, яке може чинити опір розпорядженням влади; відсутність у влади достатніх збройних сил, оскільки охоронні сотні, під командуванням повітових комендантів лівих поглядів були ненадійними; відкрита протиурядова агітація; бездіяльність міліції; недостатня кількість австро-угорських частин. Відтак губернський староста вважав, що для встановлення порядку в краї потрібно: якнайшвидше призначити повітових старост, замінити повітових комендантів авторитетними, незаполітизованими офіцерами; роззброїти та розпустити охоронні сотні, а потім набрати нові з надійних хліборобів та офіцерів; надати губернському старості право призначати начальників міліції; відпустити кредити на створення відділів розшуку політичних противників Української держави; провести вибори сільських та волосних посадових осіб, які б в адміністративному відношенні підлягали повітовим старостам; посилити особовий склад австро-угорських військ у краї; збільшити штати державних чиновників і підвищити їх оклади до прожиткового рівня; надати кошти для створення та підтримання діяльності зазначеної адміністративно-примусової системи.³⁰

Досвід старост, їх обізнаність з місцевими проблемами дозволяли оперативно їх вирішувати. Однак старости практично не володіли важелями впливу на ситуацію у регіонах. У процесі створення сильної влади у регіонах старостам були підпорядковані місцеві військові коменданти (15 травня 1918р.), відділи Державної варти (18 травня 1918р.), органи самоврядування (червень-липень 1918 р.).³¹

Повітові старости Поділля були призначені 29 травня 1918 р. Вони приступили до виконання обов'язків не відразу, зокрема, Літинський староста О. Ліпкін – 14 червня 1918 р.³² Більшість старост до свого призначення працювали земськими діячами, судьями, мали досвід управлінської діяльності у структурах Росії та УНР.

Старости були людьми переважно консервативних переконань, хоча й зустрічалися ліберали-українофіли. Всіх їх об'єднувало дві принципові засади: встановлення порядку і відновлення приватної власності. Відтак вони діяли згідно з власними ідеологічними переконаннями та національно-політичною орієнтацією. Ямпільський повітовий староста П. Ганько, один з небагатьох прибічників прозахідної політики, вважав, що Україна буде збудована на «західних принципах розуму і права, а не на східному московському принципі самої сили і безправ'я». Натомість вінницький повітовий староста П. Гусаков, як і більшість місцевих адміністраторів, виступав проти ідей «народовладдя і виборного начала», не приховував своїх проросійських симпатій та українофобії. Часто дії старост яскраво свідчили про несприйняття ними української державності. Подільський губернський староста С. Кисельов декларував, що Українська держава повинна будуватися на «здорових демократичних» засадах.³³

Губернський староста, як висококваліфікований юрист, свої дії співвідносив із дотриманням законності і завданням подолати критичну суспільно-політичну й економічну ситуацію в губернії. Професіонал і прагматик з широким світоглядом, С. Кисельов застосовував системний підхід у стабілізації суспільно-політичної ситуації, поєднував правові та силові методи у цьому. Він усвідомлював необхідність соціального компромісу у земельному питанні шляхом здійснення аграрної реформи, «зберігаючи принципи приватної земельної власності у межах народно-державної необхідності, за обов'язкової умови наділення землею безземельних і малоземельних селян у зв'язку з інтенсифікацією і меліорацією сільськогосподарського життя української землі, відновлення господарств особливої культурної цінності і компенсацією потерпілим від «соціалізаторських» експериментів». Він вважав необхідним припинити «безграмотну соціалізацію», застосувати рішучі заходи в усуненні демагогів «соціалізації» і заспокоїти населення шляхом заміни колишніх земельних комітетів органами земельної реформи.³⁴

Будь-які дії губернський староста Поділля оцінював з точки зору не тільки їх суспільної ваги, але й законності. Так 14 травня 1918 р. Вінницька міська дума ухвалила постанову передати приміщення «Мурів» заснованому Подільському обласному художньо-промисловому і науковому музею. 24 травня 1918р. єпископ Подільський і Брацлавський оскаржив рішення думи С.Кисельову як незаконне на тій підставі, що постановою думи від 2 травня 1914р. приміщення «Мурів» були передані єпархіальному управлінню. 26 травня 1918 р. С.Кисельов у листі голові думи не погодився з її рішенням від 14 травня, яке незабаром було опротестовано у Кам'янець-Подільському окружному суді.³⁵

У своєму першому зверненні «До населення Поділля» від 1 червня 1918 р. С. Кисельов закликав «... до розсудливості, спокою і допомоги уряду у встановленні необхідного державного ладу ...». Попереджаючи, «... що невиконання вимог урядової влади, порушення ладу ... «буде каратися «... найбільш суворими засобами...», староста вимагав повернути розграбовану власність поміщиків, припинити випаси худоби на посівах землевласників і вирубки лісів. Також С. Кисельов наказав подоянам здати вогнепальну зброю. В іншому своєму зверненні староста закликав населення припинити руйнування і пошкодження державного майна і, зокрема, засобів зв'язку (3 липня 1918 р.).³⁶

Велику увагу С. Кисельов приділяв налагодженню діяльності Державної варти, він вважав, що така діяльність «повинна представляти дуже поважну силу, щоб розгнуждане село рахувалося з нею». 8 червня 1918 р. С. Кисельов призначив керівний склад варти на Поділлі.³⁷

Однак спроба спрямувати процес відновлення правопорядку в законне русло була невдалою. Чисельність силових структур Державної варти (3,5 тис. осіб) і охоронних сотень Поділля (біля 3 тис. осіб)³⁸ була недостатньою у відновленні правопорядку у краї з населенням 4 млн. осіб. Українська влада зверталася за допомогою до австро-угорських військ. 18 червня 1918 р. С. Кисельов наказав повітовим старостам обеззброювати селян за допомогою австро-угорців, не спиняючись перед силовим примусом, включно з обстрілами сіл.³⁹

Водночас, з метою піднесення авторитету влади, 20 червня 1918 р. С. Кисельов у листі до єпископа Подільського і Брацлавського Пімена запропонував йому оголосити звернення церкви до народу про підтримку гетьмана.⁴⁰

З успіхів економічної політики гетьманату Поділлі варто відзначити відновлення роботи 52 цукрових і винокурних та 116 спиртоочисних заводів Поділля, налагодження роботи залізничного транспорту, управління яким здійснювалося спільно з відповідними спеціалістами німецької військової адміністрації в Україні. Чимала робота була проведена щодо ремонту рухомого складу залізниць. Так у губернії до грудня 1918р. з несправних 124 потягів і 3425 вагонів було відремонтовано відповідно 62,9% і 85,6%.⁴¹ Завдяки цьому було значно збільшено товарний рух. Загалом впорядкування роботи залізниць відповідало потребам української економіки і прагненням військових союзників Гетьмана налагодити вивіз залізничним транспортом продовольства з України. Однак, поряд з певною стабілізацією народного господарства, уряд не виконав свого зобов'язання щодо покращення соціального захисту робітників. Наприклад, ще в серпні 1918 р. залишалась невиплаченою заборгованість уряду робітникам залізниць в сумі 200–300 млн. карбованців, що виникла ще за часів УНР. Деяким категоріям працівників залізничного транспорту заробітна платня взагалі була зменшена.⁴² Це зумовило зростання страйкового руху, причини якого мали переважно економічний характер. Так у травні 1918 р. на станціях Гречани і Кам'янець-Подільський відбувся страйк залізничників у зв'язку із заборгованістю уряду у виплаті їм заробітної платні за 5 місяців. Вершиною протестів робітників став Всеукраїнський страйк залізничників (17 липня–2 серпня 1918р.), головною причиною якого була «... наявність заборгованості залізничним працівникам і відсутність хліба (продовольча проблема - авт.)...».⁴³ У Всеукраїнському страйку взяли участь біля 121 тисячі українських і, зокрема, 14,6 тисяч подільських залізничників. Частково шляхом виплати заборгованості, а головним чином репресивними методами, уряд і окупаційні війська припинили страйк.

Найважливішим напрямком економічної політики гетьманату було відновлення приватної власності в аграрній сфері, що поєднувалося з обеззброєнням селян. Ці заходи здійснювали урядовці Поділля разом із австро-угорськими загонами під час рейдів по селах, що часто набували характеру карних експедицій із езекуціями (тілесними покараннями), контрибуціями, арештами та розстрілами непокірних. Під тиском австро-угорської зброї селян також змушували сплачувати поміщикам відшкодування, часто завищених розмірів. Виплати селян за пограбовані маєтки доходила до 1,5 млн. крб. Навіть не розглядалася можливість розстрочки плати за розгром маєтків, як це було після подій 1905-1907 рр.⁴⁴ Поміщики ігнорували законні методи відновлення своєї власності за посередництва земельно-ліквідаційних комісій Заборона С. Кисельова від 27 липня 1918 р. не здійснювати відновлення поміщицької власності за допомогою карних експедицій, а правовим шляхом і за допомогою земельно-ліквідаційних комісій успіху не мала.

Зрештою, в аграрній сфері було відновлено приватну власність, але не ринкові методи господарювання. Примусового характеру набув навіть збір врожаю на полях поміщиків. 24 липня 1918 р. С. Кисельов видав постанову, що всі роботи на полях землевласників покладаються на

громади сіл, де раніше грабували маєтки. Передбачалася грошова або натуральна оплата праці селян.⁴⁵ Реалізацію цієї постанови забезпечували спеціальні загони австрійців, підрозділи Державної варти або комендантські сотні. Одним з наслідків цього було загострення продовольчої проблеми. Постановою губернського старости Поділля у липні 1918р. передбачалося створення комісій з боротьби із спекуляцією продуктами харчування і предметами першої необхідності.

С. Кисельов прагнув впливати на розвиток культурних процесів у краї. Так 26 липня 1918 р. він звернувся до міністра освіти з проханням вжити заходів щодо звільнення австрійськими й українськими підрозділами шкільних приміщень з метою їх підготовки до нового навчального року. У відповідь на звернення голови Подільського земства В. Приходька, губернський староста в обіжнику від 24 серпня 1918 р. повітовим старостам вимагав, щоб вони не заважали роботі «Просвіти». Процедура скликання зборів «Просвіти» була врегульована С. Кисельовим 10 вересня 1918р. За декілька днів до скликання зборів, постановки вистави чи інших заходів «Просвіти» були зобов'язані повідомити старосту або начальника Державної варти, щоб вони могли на ці заходи «Просвіти» направити службовця варти.⁴⁶ Однак уряд не зміг поліпшити матеріального становища інтелігенції, припинити переслідування окремих її представників проросійськими місцевими службовцями, зокрема, ліквідувати перешкоди у діяльності «Просвіти». Це зумовило опозиційність освіченого прошарку населення гетьманській владі.

Найскладнішими залишалися відносини влади і селянства, яке зі зброєю в руках висловлювало протест аграрній політиці гетьмана. У серпні 1918 р. у 6-ти з 12 повітів губернії (Брацлавському, Вінницькому, Літинському, Ольгопільському, Могилів-Подільському, Ямпільському) спалахнули повстання селян⁴⁷, які були придушені за допомогою австро-угорських військ. Значна кількість повстанців була заарештована. За неповними даними, на Поділлі Державною вартою у червні-листопаді 1918 р. було арештовано 608 антигетьманських агітаторів.⁴⁸ Окремим успіхом Державної варти була ліквідація загонів «Общества красной точки» – проросійської монархічної організації в регіоні.

Отже, зосередження значних повноважень в руках адміністрації підвищило ефективність діяльності держави. Недоліком системи управління гетьманату була жорстка централізація влади, що призвело до конфліктів старост з самоврядуваннями та унеможливило вирішення місцевих соціальних проблем. Силкові структури були недостатньо чисельними, траплялися прояви корупції. Так більшовики через підкуп слідчого Державної варти звільняли арештованих однопартійців.⁴⁹ У силових структурах набули поширення анархістські настрої. У повстанні в Могилів-Подільському повіті взяв участь комендант А. Вовк. 3 вересня 1918 р. , за розпорядженням С. Кисельова, була обеззброєна Літинська охоронна сотня, що готувалася до повстання проти влади.⁵⁰

Головним пріоритетом діяльності гетьманської адміністрації було збереження правопорядку. С.Кисельов усвідомлював недоліки кадрового складу Державної варти, її недостатню чисельність. Зокрема 4 вересня 1918 р. він запропонував повітовим старостам організувати лояльну частину населення в гуртки «задня недопущення у села повстанців та агітаторів ... для боротьби з повстанцями.»

18 жовтня 1918 р. С. І. Кисельов пропонував повітовим старостам створювати добровільні загони із «свідомих хліборобів та інтелігенції».⁵¹

Незважаючи на певні проблеми у взаєминах української інтелігенції та влади, гетьманат здійснював активну національно-культурну політику. За її реалізацію в краї відповідали окремі управлінські структури – губернський комісар з народної освіти Ю. Щириця та самоврядування. Здобутками культурної політики на Поділлі було відкриття у 1918/1919 навчальному році. 89 навчальних закладів: 31 нижчої початкової школи (1-4 роки навчання), 28 вищих початкових шкіл (3-4 роки навчання), 30 середніх шкіл (8-11 класи). Серед останніх були 6 українських гімназій і школи національних меншин, зокрема, у Кам'янці-Подільському - 2 польські гімназії. За іншими даними, наприкінці 1918 р. на Поділлі діяло 128 нижчих початкових шкіл і 141 вища початкова школа, з яких відповідно 50 і 79 було відкрито у 1918 р.⁵²

22 жовтня 1918 р. було відкрито перший у краї вищий навчальний заклад – Кам'янець-Подільський державний університет, що вважається найголовнішим здобутком культурної політики гетьманату на Поділлі.

Однак ці заходи не усували причини опозиційності української інтелігенції до влади. Так до Вінницької філії Українського національного союзу (УНС), заснованої у жовтні 1918 р., увійшли «Просвіта», Подільська спілка вчителів. Президію Вінницької філії УНС очолював О. Базилевич, до її

складу входив також Ю. Щириця.⁵³ Окремі керівники підрозділів Державної варти некоректно висловлювалися щодо різних верств населення. Так голова Державної варти у м. Вінниці А. Мончинський заявив голові філії Українського національного союзу, що «учителство – це дрань, а мужиків всіх необхідно перевішати».⁵⁴

28 жовтня 1918 р. Австро-Угорщина оголосила про свій намір укласти перемир'я з Антантою. Незабаром в імперії почалася революція. Її наслідки проявилися у деморалізації австро-угорських військ в Україні, втрати ними дисципліни. На початку листопада 1918 р. вони почали повертатися на батьківщину, здійснюючи при цьому погроми поміщицьких маєтків, українських в'язниць, обмінюючи селянам зброю за продукти. Це призвело до виникнення стихійних правопорушень у Балтському, Вінницькому, Летичівському, Могилів-Подільському, Ямпільському повітах губернії.⁵⁵

Українські органи влади не були пасивними спостерігачами безчинств підрозділів австро-угорського війська. С. Кисельов наказав повітовим старостам обеззброювати ті їх частини, які порушували правопорядок. Українські військові роззброїли окупаційні частини у Вінниці, припинили вчинені ними грабування у Жмеринці та Кам'янці-Подільському.⁵⁶ Державна варта активно арештовувала правопорушників, станом на 4 листопада 1918 р. у в'язницях губернії перебувало 1789 осіб. 5 листопада 1918 р. губернський староста знову запропонував повітовим старостам на допомогу Державній варті створити охоронні загони з інтелігенції і тепер - з колишніх офіцерів.⁵⁷

З метою стабілізації громадського порядку гетьман П. Скоропадський запровадив у регіонах держави військовий стан і зокрема 9 листопада 1918р. у Подільській губернії, де вся повнота влади надавалася командирі 2-го корпусу генерал-лейтенанту П. Ярошевичу.⁵⁸

Загалом ліквідація загонами Державної варти масових заворушень у південно-східному Поділлі стала останнім досягненням С. Кисельова на посаді губерньського старости.

Відхід австро-угорських військ з Хотинського повіту дозволив С.Кисельову приступити там до організації влади Української держави. 13 листопада 1918 р. він звернувся до міністерства внутрішніх справ, щоб виділили для цього грошовий кредит.⁵⁹ Однак наступні події унеможливили ці дії. 13 листопада 1918 р. Директорія почала повстання проти гетьмана. Позиції П. Скоропадського ускладнило проголошення ним 14 листопада 1918 р. прагнення встановити федерацію України з небільшовицькою Росією. Гетьман намагався у такий спосіб здобути підтримку країн Антанти у неминучій війні з Радянською Росією.

На Поділлі Директорія комплексно підійшла до організації повстання, у якому значну роль відіграли місцеві відділи УНС. Вранці 19 листопада 1918 р. міський голова Вінниці А. Фанстіль отримав від представників Вінницької філії УНС повідомлення про те, що вона, вітаючи утворення Директорії УНР, перебирає від її імені у свої руки всю владу на Поділлі аж до призначення нею відповідної адміністрації. У першому пункті свого наказу Вінницька філія УНС повідомляла, що адміністративну владу в губерніях та повітах повинні тимчасово виконувати колишні комісари Центральної ради, а там, де їх немає – голови демократичних народних (земських) управ або їхні заступники. У наступних пунктах йшлося про відновлення розпущених гетьманським урядом земських та міських установ, а також про заборону грабунків мирного населення і військових складів та недопущення єврейських погромів.⁶⁰

Крім того, колишні урядовці УНР отримали від Директорії накази про повстання проти гетьманату і захоплення влади. Йдеться, зокрема, про колишнього Подільського губерньського комісара УНР Г. Степуру, що готував повстання в Кам'янець-Подільському повіті, заступника Гайсинського повітового комісара А. Волинця тощо.

Слабкою стороною влади гетьманату були силові структури. 19 листопада 1918 р. у Вінницю прибув С. Синявський, який отримав від Директорії завдання «всіма засобами здійснити переворот». Він згадував: «Протягом однієї доби мені вдалося завербувати серед офіцерських караульних рот і місцевого гайдамацького полку ряд людей з командних верхів, які співчували уряду УНР, і 20-го листопада я здійснив переворот. Збиралися у цей же день арештувати генерала [Яро]шевича, командира 2-го Подільського гайдамацького корпусу, але останній підписав наказ всім своїм частинам, що штаб корпусу і всі його військові з'єднання переходять на бік уряду УНР».⁶¹

Враховуючи перехід П. Ярошевича на бік Директорії УНР, С.Кисельов не мав змоги далі залишатися на чолі адміністрації губернії. Розуміючи безперспективність гетьманського режиму, він без перешкод 20 листопада 1918 р. передав у Кам'янці-Подільському службові справи представнику Директорії Г. Степурі. «Перехід влади стався без крові та насильства ... о 20 годині ночі ...», – повідомляв Г. Степура генералу П. Ярошевичу. Після цього С. Кисельов виїхав до Проскурова, де невдовзі був заарештований за наказом отамана Біденка і ув'язнений у Проскурівській в'язниці.

Гетьманська влада на Поділлі впала швидко, незначні вогнища опору повстанським силам було придушено.⁶² 14 грудня 1918 р. в умовах всеукраїнського повстання П. Скоропадський зрікся влади.

Отже, у регіоні, завдяки професійним діям С. Кисельова, було налагоджено більш-менш дієздатну систему місцевого управління, встановлено відносний правопорядок, відновлено приватну власність. Причини падіння гетьманської влади на Поділлі мали загальноукраїнський характер, зумовлений помилками режиму. У більшості адміністраторів гетьманату була імперська ментальність. Вони підсвідомо повертали старі форми суспільного життя, особливо в сфері власності. Зі здобутків революції вони підтримали лише розвиток української культури. Недаремно один з місцевих державних службовців гетьманату М. Раєвський відзначив: «гетьманський переворот здійснили «русофілі» і просто росіяни», а «для більшості інтелігентних людей Україна – засіб позбутися більшовиків, а не мета».⁶³ Гетьманська влада не змогла комплексно підійти до питання відновлення правопорядку і не здійснила головну передумову заспокоєння селянської більшості населення – аграрну реформу. Залучення окупаційних військ до виконання репресивних функцій державного апарату сприяло вирішенню поставлених завдань. Але це не підвищувало авторитет влади, оскільки у всіх зловживаннях окупантів звинувачувалася гетьманська адміністрація. У процесі стабілізації внутрішньополітичної ситуації гетьман не зміг консолідувати українську політичну еліту і загалом йому не вдалося спрямувати революційну стихію у конструктивне русло державотворення, переконати громадськість відмовитися від радикальних соціалістичних перетворень і спрямувати головні зусилля на розбудову та зміцнення державності. Консервативна модель суспільно-політичної і соціально-економічної стабілізації в Україні і, зокрема на Поділлі, виявилася нереалізованою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Календар. Справочна книжка на 1919 р. – Кам'янець-Подільський, 1919. – С. 4-88.; 2. Революційний рух 1918 року на Вінниччині. Уклали В.П. Воловик, О. В. Воловик // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини. 1998р. – Вінниця, 1999.; 3. Кушнір Б.М., Завальнюк О.М. Українізація культурно-освітнього життя на Хмельниччині в 1917–1920 рр. // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький. – 1993.; 4. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Подільський губернський староста доби гетьманату (1918 р.) С. І. Кисельов. // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 87 – 94.; 5. Єсюнін С. М. С. Кисельов: від «молодшого юриста» до губернського старости. // Матер. Х Подільської іст. - краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.365-368.; 6. Коваль В. В. Становище Подільського вчительства в період гетьманату (1918 р.). // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 166 – 172. – С. 167.; 7. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.). // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 172 – 176.; Кравчук О. Здійснення національно-культурної політики гетьманату на Поділлі в 1918 р. // Вінниччина: історія і сучасність. До 70-річчя створення Вінницької області. – Вінниця, 2002. – С.30-38.; Кравчук О.М. Причини падіння Української держави на Поділлі в листопаді 1918 р. // Матер. р. звіт. конф. викладачів і студентів іст. ф-ту за 1998 р. – Вінниця, 1999. – С. 63-64.; 8. Собчинська М. Розвиток початкової школи на Поділлі в 1917–1920 рр. // Тези доповідей XIII Вінницької обл.іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1994.; 9. Єрліх Л. Д. З історії Вінницького краєзнавчого музею // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький. – 1993.; Каросва Л.Р. Густав Вольдемарович Брілінг // Подільська старовина: Зб. наук. праць. – Вінниця, 1998.; 10. Ротар Н.Ю. Діяльність Подільського губернського комісаріату з народної освіти (1917–1919) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю. – Хмельницький, 1994.; 11. Яременко О.І. Адміністративна реформа Гетьмана П. Скоропадського - Вінниця, 1997.; Яременко О.І. Австро-Угорська окупація Вінниці в 1918 р. // Матер. р. III іст.-краєзн. конф. «Вінниця: минуле і сучасне». – Вінниця, 1994.; Яременко О. І. Встановлення на Поділлі влади гетьмана П. Скоропадського // Матер. IX Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 1995.; Яременко О.І. Земське самоврядування Поділля в період гетьманату (1918) // Тези доповідей XIII Вінницької обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1994. та інші праці.; 12. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.). – Навч.-метод. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2007.; 13. Субтельний О. Україна: Історія. – К., 1993. – С. 438.; 14. Рубач М.А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. – К., 1957. – С. 60.; 15. Воловик В. П. Соціально-економічне становище Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Вип. II. Сер. : Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2000. - С. 57.; 16. Рубач М. А. Вказ. праця. – С. 60.; 17. Державний архів Вінницької області (долі ДАВО). – Ф р. – 1196. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 117.; Спр. 4. – Арк. 137.; 18. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса, 1980. – С. 72-73.; 19. ДАВО – Ф. Д–192. – Оп. 3. – Спр. 300. – Арк. 1; Ф. Р–1196. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк.9, 62, 95 зв.,219, 261; Спр. 4.- Арк. 139 зв; Спр. 33.- Арк.14,63; Слово Подолии. – 1918. – № 51. – 17 июля; 20. Лозовий В. С. Продовольча політика Української держави П. Скоропадського і селянство. // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 13. – С. 139.; ДАВО – Ф. Р.–1196. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.; 21. ДАВО. – Ф р. – 1196. –

Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 20.; 22. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997. – С. 166.; ДАВО – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 139–286 зв.; Спр. 4. – Арк. 155–248; Ф. Р-1543. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 4–19.; Лозовий В. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918 р.). // Мате р. XI Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 274.; Його ж Поділля в період гетьманату (1918 р.). – С. 5.; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 1793. – Оп. 1.- Спр. 1. – Арк. 4.; 23. ЦДАВО. – Ф. 1793. – Оп. 1.- Спр. 1. – Арк. 1.; 24. Поділля. – 1918. – № 44. – 9 травня.; 25. ДАВО. – Ф. р. -1196.-Оп.1.-Спр. 2.- Арк. 139 зв.; – Ф. Д-172. – Оп. 1. т. 2. – Спр. 299. – Арк. 171 зв., 307.; 26. Гражданская война на Украине 1918–1920: Сб. док. и мате р. – К., 1967. – Т. 1, кн. 1. – С. 188.; Кравчук О. М. Австро-угорські війська на Поділлі в травні – серпні 1918 р. // Вісник студ. наук. товариства іст. ф-ту. Вип. 1. – Вінниця, 2000. – С. 23.; 27. Державний вісник. – 1918. – 5 червня.; 28. Слово Подолии. – 1918. – 15 мая.; Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Вказ. праця. – С. 87 – 94.; ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1.- Спр. 94. – Арк. 3 – 6.; 29. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Вказ.праця – С. 87.; ДАВО. – Ф. р. 2734. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 4 - 5.; – Ф. р. 6023. – Оп. 4. – Спр. 16611. – Арк. 9.; 30. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.)... — С. 8-9.; 31. ДАВО. – Ф. р. 1196.-Оп.1.-Спр. 2. – Арк. 186.; Яременко О.І. Адміністративна реформа Гетьмана П. Скоропадського.- С. 18.; 32. ДАВО. – Ф. Д. 266. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 109 – 110.; 33. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.)... – С. 9.; 34. ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 13.; 35. Там само – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1206. – Арк. 5-20.; 36. Подільські губернські відомості. – 1918. – № 54, № 61.; 37. ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1.- Спр. 3. – Арк. 7.; Подільські губернські відомості. – 1918. – № 53. – 12 червня.; 38. Підраховано авт. ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 6.- Арк. 77 – 170.; ДАВО. – Ф. р. 1196.-Оп.1.-Спр. 32.- Арк. 110.; 39. ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 31.; 40. Там само. – Арк. 41–256; Голос подольской церкви. – 1918. – № 11. – 25 июля.; 41. Скляренко Є. М. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 р. – К., 1960. – С. 179.; 42. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.- Філадельфія, 1995. – С. 223.; 43. ДАВО – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 295.; Разгром немецких захватчиков в 1918 г.: Сб. мате р. и док. – М., 1943. – С. 336.; 44. ДАВО. – Ф. Д. 192. – Оп.1. – Спр. 39. – Арк. 131 – 132.; 45. Подільські губернські відомості. – 1918. – № 62. – 27 липня.; 46. ЦДАВО . – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 22, 26, 27, 34; Спр. 9.- Арк.151; 47. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса, 1980. – С. 74.; 48. Підраховано авт. .-ДАВО – Ф. Р-1543. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 7–508.; 49. ДАВО. – П. 138. – Оп. 2. – Спр. 138. – Арк. 4.; 50. ЦДАВО . – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 76 – Ч. II. – Арк. 91.; 51. Там само. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 133.; ДАВО. – Д. 255. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 153.; 52. ЦДАВО. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 27.; Ротар Н.Ю. Вказ. праця.– С. 378.; Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. – Ужгород, 1930. – Т. 2. – С. 347.; Кукурудзяк М. Г., Собчинська М. М. З історії національної школи і педагогічної думки в УН р. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 58, 62.; 53. Нова Рада. – 1918. – № 192. – 20 жовтня.; ДАВО. – Ф.Д – 255, оп. 1, Спр. 124. – Арк. 248.; 54. Коваль В. В. Вказ. праця – С. 167.; 55. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – С. 75.; 56. Лозовий В. С. Перебування австро-угорського окупаційного війська на Поділлі в добу гетьманату // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ.пед. ун-ту. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Том 11. – С. 190.; 57. ДАВО. – Ф. р. 1543. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 449, 493.; Ф. – 192. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 147.; 58. Державний вісник. – 1918. – 9 листопада, 12 листопада.; 59. ЦДАВО . – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 327–328.- Спр. 76; Ч. II.- Арк.228 зв; 60. ДАВО. – Ф. Д. 262. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 243 зв.; Вінниця: історичний нарис. – Вінниця, 2007. – С. 138.; 61. ДАВО. – Ф.Р – 6023, оп. 4, Спр. 19049. – Арк. 20-21.; 62. Голос подольской церкви. – 1918. – № 32. – 4 грудня.; ЦДАВО – Ф. 1216. – - Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 309.; Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.)... – С. 26.; 63. Раевский Н. Тысяча девятьсот восемнадцатый год // Простор. – 1992.- № 6. – С. 39.

Ю.В. Котик

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1919-1920 РР.

Податкова справа є не лише складовою бюджетної політики держави – її стан характеризує ступінь економічної, політичної зрілості та правової культури суспільства. Наскільки податкова політика молодій українській державі та органи, що її втілюють, відповідають інтересам пересічних громадян, багато у чому залежить від спадковості, історичного минулого, традицій, які уособлюють її інститути влади та господарювання. Особливо актуальним для дослідження є досвід періоду становлення більшовицької влади у двадцятих роках минулого століття, коли змінилась не лише держава, до складу якої входило більшість українських земель, відбулись перетворення, які докорінно змінили її економічне підґрунтя, що визначило подальшу долю всіх сфер життєдіяльності, у тому числі податкової. У цьому контексті, задля кращого розуміння проблематики становлення податкових органів радянської влади в Україні у 1919-1920 рр. , пропонується детально розглянути її особливості на матеріалах Подільської губернії.